

Siedlecki, Jan

Działalność królowej Bony w Brańsku w latach 1533-1556 i fundacja szpitala

Przegląd Historyczny 79/2, 217-227

1988

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

JAN SIEDLECKI

Działalność królowej Bony w Brańsku w latach 1533—1556 i fundacja szpitala

Królowa Bona była w posiadaniu starostwa brańskiego od 20 grudnia 1533¹ aż do momentu swego wyjazdu do Włoch, tj. do stycznia 1556 roku. Ale już 18 czerwca 1528 r. Bona otrzymała od Zygmunta I, oprócz znacznej dzierżawy Obolce w Wielkim Księstwie Litewskim, w województwie witebskim, także Dołobowo w „dzierżawie” brańskiej wraz z siołami Wydźgowo, Chrościanka i Filipy². W połowie XVI wieku Bona skupiła w swym ręku poważne włości na Podlasiu. Według A. Jabłonowskiego, powołującego się na S. Orzelskiego, były to: „Bielsk z dochodami z lasów, prawem wolnego polowania, daniną miodową od barci i innymi tego rodzaju daninami, Kleszczele i Narew z podobnymi dogodnościami, Brańsk, Suraż, Tykocin, Knyszyn, Dobrzyniewo, Horodyszcz, Zabiele, Augustów, Goniądz i Rajgród”³. W ich posiadanie Bona weszła różnymi drogami, najczęściej jednak był to wykup królewszczyzn zastawionych wcześniej przez Zygmunta I. Podstawę prawną dla tej akcji stworzył Zygmunt I w roku 1528, upoważniając żonę do wykupu w Koronie i Wielkim Księstwie Litewskim zastawionych dóbr. W roku 1536 król potwierdził tę decyzję. Dobra skupione przez królową miały stanowić jej własność osobistą, po jej zgonie zaś przejść drogą spadku na męża, względnie syna i córki. Królowa wykorzystwała te uprawnienia w najszerszym zakresie zarówno w Koronie jak i na Litwie, zwłaszcza w latach 1533—1536⁴.

Dobra brańskie, suraskie i inne dostały się w ręce królowej Bony też drogą wykupu z zastawu, ale jest to o tyle ciekawe, że inicjatywa, odmiennie niż w innych przypadkach, wyszła nie od Bony lecz od szlachty ziemi bielskiej, do której przyłączyli się później mieszczanie. Brańsk, wraz z okolicznymi dobrami⁵, od 1522 roku znajdował się w zastawie u wojewody wileńskiego i kanclerza Wielkiego Księstwa Litewskiego Olbrachta Gasztołda, posiadającego w zastawie praktycznie cały powiat bielski. Szlachta zamieszkująca ziemię bielską, a szczególnie tereny wokół Brańska i Tykocina, byli to przeważnie osadnicy mazowieccy. Na Mazowszu rządzono się prawem polskim, na Podlasiu jednak obowiązy-

¹ W. Pocięcha, *Królowa Bona* t. III, Poznań 1958, s. 112.

² Tamże, s. 88.

³ A. Jabłonowski, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym* t. VI: *Podlasie*, [w:] *Źródła Dziejowe* t. XVII, cz. 2, Warszawa 1909, s. 106.

⁴ Z. Wojciechowski, *Zygmunt Stary*, Warszawa 1979, s. 354.

⁵ Jeszcze w latach dwudziestych XVI w. częściej używano zwrotu „dzierżawa brańska”. Granice i samo pojęcie starostwa brańskiego wykształciły się dopiero w latach czterdziestych—pięćdziesiątych XVI wieku.

wał surowy, nieznośny dla szlachty zarząd gospodarski⁶. Na początku lat trzydziestych XVI wieku, sława królowej jako opiekunki ucisnionych oraz korzyści, jakie przynosiło poddanie się pod jej opiekę, skłoniły szlachtę bielską do wszczęcia kroków celem wyzwolenia się spod jarzma Olbrachta Gasztołda i poddania się pod opiekę królowej. Zanim do tego doszło, to znaczy zanim różne miasta na Podlasiu, w tym i Brańsk, przeszły we władanie królowej, stoczona została prawdziwa batalia, trwająca ponad rok⁷. Drobną szlachtą podlaska pochodzenia mazowieckiego licząc na poparcie Bony zaczęła w 1532 r. domagać się zupełnego zrównania ze szlachtą polską. Nie było to oczywiście na rękę Gasztołdowi, który w drodze represji, przy pomocy sędziego ziemi bielskiej Jerzego Raczka z Puczcyc (sprzyjającego widocznie zamysłom kanclerza), zahamował działalność sądów ziemskich, odbywających się w ziemi bielskiej od 1501 roku na przemian w Bielsku, Surazu i Brańsku. Miało to taki skutek, że szlachta ziemi bielskiej, wzorem szlachty sąsiedniego Mazowsza, zebrała się na sejmiku, najprawdopodobniej w Brańsku, gdzie zapadły ważne uchwały. Postanowiono zanieść do króla skargę na sędziego Raczka, ale co ważniejsze dobrowolnie opodatkować się i złożyć te pieniądze królowej Bonie, by mogła wykupić ziemię bielską z rąk Gasztołda. Równocześnie szlachta poleciła swym delegatom wystarać się u króla za pośrednictwem królowej o nowy przywilej na prawo polskie, który by zniósł raz na zawsze wszelkie dotychczasowe ograniczenia i zrównał pod tym względem w zupełności ziemię bielską i drohicką. Sejmik uchwalił podatek w wysokości 1 kopy groszy od 8 włók osiadłych, od ogrodników po 3 grosze, najbiedniejsi zaś ziemianie uprawiający ziemię własnymi rękami mieli wspólnie złożyć się na opłacenie podatku według wyższej normy. Delegaci bielskiej szlachty, Stanisław Wierzbowski i Mroczek Krassowski, zaopatrzeni w listy wierzytelne do królowej Bony, przybyli do Krakowa w listopadzie 1532 roku i przedłożyli jej swe poselstwo. Bona z wdzięcznością przyjęła ofiarę ziemian bielskich i przyrzekła im, że wyzwoli ich „od tych ucisków”, na które skarżyli się, jednak chciała tej akcji nadać bardziej ogólny charakter i za pośrednictwem szlachty wciągnąć do współudziału w uchwalonych podatkach także mieszczanstwo. Jako poborców podatkowych wyznaczyła Baltazara Patkowskiego, Stanisława Wierzbowskiego i Mroczka Krassowskiego i obiecała im przesłać przez Wierzbowskiego nowy przywilej na prawo polskie, na wzór przywileju ziemi drohickiej, gdy tylko poborczy doręczą jej pieniądze na wykupienie ziemi bielskiej. Zygmunt I 21 listopada 1532 r. wysłał surowe wezwanie do urzędników ziemskich w Bielsku, aby pełnili nadal swoje czynności pod karą utraty urzędów; takie same wezwanie przesłał do sędziego Raczka i zwołał do Brańska na 16 grudnia 1532 r. sejmik powiatowy, na którym Stanisław Wierzbowski jako poseł królewski miał doręczyć szlachcie listy króla w sprawie „wyzwolenia jej od dotychczasowych ucisków”. Lecz i tym razem Gasztołd sprzeciwił się, woli królewskiej. Sędzia Raczko, mając poparcie potężnego kanclerza, nadal nie odprawiał sądów ziemskich, król był więc zmuszony wyzna-

⁶ Prawo polskie bez ograniczeń ziemia bielska otrzymała dopiero na sejmie litewskim w Wilnie 23 lutego 1547. Zob. L. Kolanowski, *Zygmunt August jako wielki książę litewski*, Lwów 1913, s. 261.

⁷ Opieramy się tu przede wszystkim na: *Acta Tomiciana* t. XVI, Poznań 1952, s. 186-190 oraz W. Pocięcha, op. cit. t. III, s. 98-100.

czyć na jego miejsce jako tymczasowego zastępcę Baltazara Patkowskiego, człowieka bogatego i wpływowego. Jak się dowiadujemy z listu królewskiego do Gasztołda z 25 kwietnia 1533 r., wszyscy poddani powiatu bielskiego przesłali do króla delegatów z zażaleniem, że urzędnicy starościńscy przeszkadzają im w zbieraniu funduszu na wykupienie powiatu bielskiego, który „*zwolili sebe wydaty ziemiane, szlachta, woytowie i burmistry i radcy i wsi meszczanie i słuhi putnyje ludy wołostnyje i tiahtyje powetu belskoho suražskoho i wsi, woli i miasteczka tyi, koto-ryje w Belsku prysłuhajut*”. Spotykamy się więc tutaj z nadzwyczaj ciekawym zjawiskiem zbiorowej akcji całej ludności powiatu bielskiego, co wymagało porozumienia się wszystkich stanów lub przynajmniej ich przedstawicieli.

Olbracht Gasztołd nie dopuścił także Baltazara Patkowskiego do sprawowania czynności sędziego, zabrał skrzynkę z aktami sądowymi i złożył ją u plebana brańskiego, o czym złożył świadectwo powracający z Bielska komornik królewski Stanisław Świerszcz. W kwietniu 1533 roku Zygmunt I wysłał do powiatu bielskiego komornika Stanisława Izdbieńskiego i rozkazał mu „*tam zameszkaty do teho czasu pokiby tot plat nasz sobran był*”. Gasztołdowi nakazał wydać skrzynkę aktów sądowych w ręce Patkowskiego, podsędka ziemi bielskiej w obecności ziemian tudzież woźnych sądowych przypominając mu, że niejednokrotnie już do niego pisał, aby „*toho pożytku naszoho nie bronił i wriednikom swoim żadnoje trudnosty ani perekazy w ten im delaty ne wołel a iszczeby k temu sia przyczynił aby tot pożytek bez omeszkania do skarbu naszego się stał*”, groził mu na wypadek dalszego oporu, iż „*my to niewdiaczno ot Twojeje Miłosti primowaty budem*”. W końcu po upływie roku, jesienią 1533 roku pieniądze zebrane przez całą ludność powiatu na wykup z rąk Gasztołda wpłynęły do rąk królowej. Król zlitował się nad Raczkim i zostawił go przy sędziostwie, kazał mu jednak, by poddanych sądził prawem polskim i aby nie bronił im apelacji do króla.

Akt wykupu przez Bonę ziemi bielskiej nosi datę 22 grudnia 1533 r. Dokonano tego w Wilnie. Bona wykupiła z rąk Olbrachta Gasztołda: Bielik nad rzeką Białą, Suraż nad Narwią, Brańsk i Kleszczele nad Nurcem, Narew i mnóstwo wsi za ogromną sumę 5000 złotych florenów węgierskich i 2760 kop groszy litewskich⁸. Bona dobra te nabywała „do najdłuższego życia swego” — było to jej dożywocie. Po jej śmierci dobra te dziedziczyć miał Zygmunt August⁹. Bona zyskiwała od tej pory wszelkie pożytki, dochody, podatki płynące z miast, wsi, lasów, borów, pól, stawów, rzek, młynów, pasiek, barci, placów, sadów, spichrzy, pszczół, dani miodowej, wosku, mostowego, myt itd. Na użytek skarbu królewskiego przeznaczono tylko dochody płynące ze stacji, komory i karczem bielskich (tak było i w czasach Gasztołda).

Administracja kilkudziesięciu starostw i dzierżaw, będących w posiadaniu królowej, wymagała rozbudowy litewskiej kancelarii Bony i odpowiedniego aparatu urzędniczego. Podlaskimi dobrami Bony zarządzali wyznaczeni przez nią namiestnicy nazywani niekiedy faktorami. Bona

⁸ Oryginalny akt wykupu zamieszcza L. Kolankowski, op. cit., s. 355—357.

⁹ Bona oddała Bielsk Zygmunutowi Augustowi już w 1536 r., ale inne dobra zatrzymała; zob. A. Sucheni-Grabowska, *Monarchia dwu ostatnich Jagielonów a ruch egzekucyjny*, Wrocław 1974, s. 61.

miała także swoich namiestników w Brańsku. Byli nimi kolejno: 1. Mikołaj Korycki (1533 — około 1542); 2. Lenart Kosiński (około 1533—1539); 3. Andrzej Burzyński (około 1542—1544); 4. Andrzej Kunicki (1545); 5. Maciej Lewicki (około 1546 — około 1548); 6. Tomasz Owsiany (1549—1554); 7. Wincenty Mieński (około 1552—1558); 8. Mikołaj Sękowski (około 1555 — do 2 maja 1558).

Na Podlasiu dobrami królowej administrowali: nowo utworzonym starostwem knyszyńskim Aleksander Chodkiewicz, starostwem bielskim Maciej Lewicki, podsędek bielski (jego krewniak Jan był pisarzem królowej), natomiast starostwem brańskim i suraskim podsędek a później od 1537 roku sędzia bielski Mikołaj Korycki z Kortynicy w ziemi stężyckiej, dziedzic Niewodnicy.

Według informacji zawartych w „Pocztę rodów w Wielkim Księstwie Litewskim w XV—XVI wieku” oraz „Herbarzu Polskim” Adama Bonieckiego, Mikołaj Korycki został podsędkiem bielskim w 1531 roku, w 1537 roku występuje już jako sędzia ziemski bielski, był dzierżawcą — inaczej namiestnikiem brańskim i suraskim królowej Bony od końca 1533 r. Sędzią ziemskim bielskim był jeszcze w 1538 r.; zmarł około 1550 roku¹⁰.

Lenart Kosiński z Kosianki w powiecie bielskim był w latach trzydziestych XVI wieku podstarościm brańskim. W 1511 roku otrzymał od Zygmunta I młyn pod Drohiczyńcem — był w tym roku dworzaninem królewskim¹¹. W 1528 roku stać go było na wystawienie 15 koni. Później był też „sprawcą” komory celnej w Tykocinie, co z pewnością dawało mu niezły dochód. W następnym pokoleniu jego syn Adam osiągnął godność senatorską: w 1569 roku został kasztelanem podlaskim¹².

Niewiele możemy powiedzieć o Andrzeju Burzyńskim, namiestniku brańskim i suraskim Bony w latach 1542—1544 oraz Andrzeju Kunickim, występującym jako starosta brański w roku 1545¹³. Byli oni tytułowani *capitaneus* — a więc forma ta powoli zyskiwała też zastosowanie do dóbr brańskich Bony, ale ostatecznie upowszechniła się dopiero w końcu lat pięćdziesiątych XVI wieku. Andrzej Burzyński oraz Andrzej Kunicki byli z pewnością dworzanami królowej i prawie napewno nie pochodzili z Podlasia.

Maciej Lewicki był dworzaninem Bony już w latach trzydziestych XVI wieku, a w latach 1546—1548 był jednocześnie namiestnikiem bielskim i brańskim. W latach 1540—1552 był podsędkiem ziemi bielskiej a od 1554 roku sędzią ziemi bielskiej. Żoną jego była Anna ze Zbaraża Porycka. Miał trzy córki i dwóch synów: Macieja, w 1603 roku cześnika podlaskiego oraz Jana, w roku 1604 występującego jako podstoli podlaski¹⁴.

Kolejny namiestnik Bony w Brańsku, Tomasz Owsiany, pełnił funkcję namiestnika brańskiego i suraskiego w latach 1549—1554. W roku

¹⁰ A. Boniecki, *Poczet rodów w Wielkim Księstwie Litewskim w XV i XVI wieku*, Wilno 1883, s. 146.

¹¹ A. Jabłonowski, *Podlasie* cz. 3, s. 49 oraz A. Boniecki, op. cit., s. 146.

¹² I. T. Baranowski, *Podlasie w przededniu Unii Lubelskiej*, PH t. VII, 1908, s. 57.

¹³ A. Boniecki, s. 163; AGAD, Kapicjana, pułko 9, k. 15.

¹⁴ A. Boniecki, *Herbarz Polski* t. XIV, s. 185.

1550 został mianowany przez Zygmunta Augusta surogatorem grodzkim brańskim. Był dziedzicem wsi Olędy. W latach sześćdziesiątych XVI wieku został pisarzem ziemi bielskiej. Był nim jeszcze w 1580 roku¹⁵.

W latach 1552—1558 podstarościm grodzkim brańskim był Wincenty Mieński. Jeśli wierzyć „Herbarzowi” Ignacego Kapicy Milewskiego w 1561 roku, Wincenty Mieński występował już jako sędzia ziemi bielskiej¹⁶.

Ostatnim namiestnikiem Bony w Brańsku był Mikołaj Sękowski, pełniący tę funkcję od około 1555 roku do 2 maja 1558. Datę jego ustąpienia podajemy dokładnie, gdyż znajduje się ona w sumiennym inwentarzu starostwa sporządzonym w 1558 roku dla mianowanego przez Zygmunta Augusta nowego starosty brańskiego i suraskiego — Krzysztofa Olędzkiego¹⁷.

Z zestawienia tego wynika, że Bona swymi namiestnikami w dobrach brańskich czyniła ludzi zaufanych — najczęściej byli to jej dworzanie lub ich krewni¹⁸, przeważnie wywodzący się ze średniej szlachty i dobrze obeznani z prawem. Często pełnili funkcję sędziego albo podsędka ziemi bielskiej (Mikołaj Koryoki, Maciej Lewicki). Wszyscy byli jednocześnie namiestnikami brańskimi i suraskimi; dopiero te dwa połączone starostwa odpowiadały obszarowo takiej jednostce terytorialnej, jaką było starostwo bielskie. Dobra brańskie wydzierzawiała Bona na dwa-trzy lata, rzadko na dłużej. Uważała widocznie, że stosując ten system zapewni sobie wyższe dochody.

W centrum uwagi królowej stanął problem intensyfikacji gospodarki rolnej w jej dobrach. W starostwie brańskim ona też dała podstawy dla rozwoju gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej. W roku 1558 w starostwie tym istniały już trzy folwarki (Kiersnowo, Bonowo, Sielce); zostały one założone niewątpliwie przez Bonę. W jednym z nich, nazwanym na cześć królowej Bonowem, znajdował się „dworzec” starostwa brańskiego. Po roku 1558 nazwę Bonowo zamieniono na Bujnowo i pod tą nazwą wieś ta istnieje do dzisiaj. W celu zwiększenia dochodów z miasta Brańska Bona już w 1536 roku zainteresowała się sprawą wójtostwa w tym mieście. Wójtostwa miejskie, zazwyczaj dobrze uposażone, dawały znaczne dochody, ponieważ związane z nimi było wykonywanie sądownictwa. Z tego powodu Bona wykupywała wójtostwa oddając władzę sądowniczą swoim zastępcom nazywanych lentwójtami. Wójtostwo w Brańsku wykupiła Bona od Leonarda Biernatowicza oraz Piotra i jego brata Macieja za 120 kóp groszy litewskich, co zatwierdził Zygmunt I w Wilnie 26 czerwca 1536¹⁹. Około 1550 roku starostwo brańskie wraz z miastem przyniosło Bonie 675 kóp i 63 grosze czystego zysku²⁰.

¹⁵ Z okresu gdy był namiestnikiem w Brańsku, jego pełną tytułaturę znaleźliśmy w AGAD, Księga grodzka brańska z lat 1551—1553, k. 630, pod datą 12 listopada 1552: „*Thomae Owsiany, Sacrae Regiae Majestatis officii capitanealis castrensis Bielscensis surrogatorem, et a Sacra Reginali Majestate Branscensem et Sarsensem capitaneum, de Olędy haeres*”.

¹⁶ I. Kapica Milewski, *Herbarz*, Kraków 1870, s. 278.

¹⁷ *Akty Izdawajemyje Wilenskoju Archeograficzskoju Kommissieju* t. XIV, Wilno 1887, s. 24.

¹⁸ Tak było w przypadku Macieja Lewickiego, jego krewniak Jan Lewicki był pisarzem królowej; zob. W. Pocięcha, op. cit., t. III, Poznań 1958, s. 191.

¹⁹ Tamże, s. 138.

²⁰ A. Jabłonowski, op. cit. cz. 2, s. 120.

Wraz z nabyciem miasteczek i wsi na Podlasiu Bona zyskiwała nad nimi *jus patronatus* i stawała się „najwyższą zwierzchniczką”. Oczywiście prawo sądenia poddanych mieli jej namiestnicy — faktorzy, jednakże od ich wyroków poddani mieli prawo apelować bezpośrednio do królowej. Stosunki w Suraziu potwierdzają, iż było tak istotnie. Z chwilą wejścia w posiadanie Suraziu miasto to „od tego czasu tytułuje Bonę swoją panią i ma prawo zwrócić się do niej bezpośrednio w różnych sprawach, a w szczególności w rozsądzaniu sporów”²¹.

Mieszczanie brańscy zwracali się do swej pani często i z zaufaniem. W roku 1551 prosili Bonę, aby potwierdziła im dokonane jeszcze za Olbrachta Gasztołda w 1524 roku rozgraniczenia gruntów miasta Brańska z dobrami okolicznej szlachty. Bona przychyliła się do tych próśb i wysłała w ich sprawie kilka listów do Zygmunta Augusta prosząc, aby i on to uczynił, o czym wspomina król w dokumencie potwierdzającym rozgraniczenia²². Zdecydowanie też zareagowała Bona w grudniu 1548 roku na uzyskaną od sędziego ziemi bielskiej Mikołaja Koryckiego wiadomość, iż młody król chce przenieść sądy ziemskie z Brańska do Tykocina. Zwróciła się wtedy listownie do Zygmunta Augusta z prośbą, ażeby sądów tych z Brańska nie przenosił²³. 24 listopada 1546 burmistrz Brańska wydelegowany przez mieszczan do Krakowa uzyskał od Bony potwierdzenie wcześniejszego przywileju Zygmunta I z 1534 roku, który normował wysokość dziesięciny płaconej przez mieszczan brańskich proboszczowi brańskiemu. Wysokość tej dziesięciny miała wynosić nadal jedną kopę żyta z każdej włóki zasianej ozimej, a z włóki jarzyny gr. 7²⁴.

Najbardziej znaczącym dla Brańska wydarzeniem wiążącym się z osobą Bony było ufundowanie przez nią 25 grudnia 1550 szpitala dla ubogich²⁵. Szpital ten stanął w Brańsku na wykupionym przez Bonę placu Powalowszczyzna. Jednocześnie Bona wprowadziła nową ordynację w dobrach bonowskich. Podzieliła je na cztery części, z których za każdym razem inna, co kwartał, musiała dostarczać zboże do szpitala na potrzeby pensjonariuszy. Dozór nad szpitalem Bona powierzała każdorazowo swemu faktorowi — namiestnikowi, a także jednemu rajcy z rady miejskiej.

W trzy dni później, 28 grudnia 1550, Bona wydała drugi przywilej dotyczący ufundowania przy szpitalu kościółka pod wezwaniem Świętego Ducha. Ciekawe były dalsze losy tej humanitarnej fundacji. Już w 1564 roku, a więc w kilka lat po śmierci fundatorki, pierwszy prezbiter kościoła szpitalnego, Łukasz z Łowicza, skarżył się w grodzie brańskim na podstarościego Franciszka Zubrzyckiego (starostą brańskim w latach 1558—1565 był Krzysztof Ołędzki) o to, iż stosował złą miarę przy

²¹ A. Stafiński, *Z przeszłości Suraziu*, Białystok 1937, s. 17.

²² BN, Oddział Mikrofilmów, Archiwum Rodziny Kościów-Zbirchowskich t. AIII, Dokumenty do historii miasta Brańska z lat 1493—1810, sygn. mikr. 32820. k. 25.

²³ A. Jabłonowski, op. cit., cz. 2, s. 14. Jabłonowski przytoczył duży fragment tego listu.

²⁴ AGAD, Arch. Radziwiłłów dz. XXV, Lustracja starostwa brańskiego z lat 1662—1663, k. 15 oraz Archiwum Rodziny Kościów-Zbirchowskich, potwierdzenie przez Bonę wysokości dziesięciny dla mieszczan brańskich, Kraków 24 listopada 1546, k. 8.

²⁵ Zob. aneks, dokumenty 1 i 2.

odsypywaniu zboża przeznaczonego dla szpitala, w rezultacie czego szpital otrzymywał mniej zboża na wyżywienie pensjonariuszy aniżeli dotychczas²⁶.

W dziewiętnastowiecznej wizytacji kościoła parafialnego w Brańsku w rozdziale „Objaśnienie szpitala” czytamy: „Później [tj. po śmierci Bony, prawdopodobnie za Zygmunta Augusta — J. S.] przez królów polskich” ściśle określono fundusze i wiktuały przeznaczone na szpital, których wysokość ostatecznie tak się kształtowała: „52 solanki żyta, 4 grochu, kaszy gryczanej solanek 4, owsa 4, siana fur 4, soli i mięsa, 4 kopy groszy litewskich z dochodów starostwa oraz 2 fury drew w tydzień z lasów starostwa brańskiego, i po 40 groszy litewskich rocznie na kobiety i mężczyznę usługujących w szpitalu, oraz 2 kopy groszy litewskich rocznie dla księdza prezbitera szpitalnego kościółka”²⁷. Kościółek szpitalny został spalony podczas wojen 1655—1660²⁸. W 1683 roku ówczesny starosta brański Stefan Mikołaj Branicki uzgodnił z proboszczem brańskim księdzem Aleksandrem Godlewskim zmianę świadczeń dawanych w naturze na świadczenia pieniężne: „Nowa fundacja dla ubogich [do] odbierania coraz stając się być trudniejszą w roku 1683 przez J. W. Stefana Mikołaja hrabiego Branickiego z Aleksandrem Godlewskim proboszczem brańskim nastąpiła komplanacja do czasu ich obydwóch życia trwać mająca, aby z folwarku bujnowskiego na szpital w miejsce wiktuałów corocznie było opłacano 140 złp.”²⁹. Autor sporządzonej w 1829 roku wizytacji zanotował: „Jak zaświadcza pierwszy przywilej Najjaśniejsza królowa Bona kupiła siedlisko na mieście Brańsku nazwane Powalowszczyzna, na którym były postanowione dom i kaplica dla szpitala lecz budowle te od dawnych lat nie exystują — — Teraz w szpitalu znajdują się ubogich 5 osób, dziadów 3, było 2, dla których proboszcz dom najmuje na mieście i ma o nich staranie”³⁰. Jak widzimy, budynek szpitala dotrwał mniej więcej do końca XVII wieku, ale sam myśl utrzymywania przytułku dla starców żywa była nadal jeszcze na początku XIX w.

Fundacja szpitala dla ubogich w Brańsku jest przykładem kulturalnego wpływu królowej Włoszki na dobra podlaskie, które znalazły się pod jej wpływem i co ważniejsze pod jej bezpośrednim zarządem. W latach trzydziestych XVI wieku, a więc wówczas gdy Brańsk znalazł się w posiadaniu Bony, słyszymy o szkole parafialnej w tym mieście. Możliwe, że i tę szkołę założono z inicjatywy królowej³¹. Bona popierała też mocno ideę, aby sądy ziemskie ziemi bielskiej odbywały się właśnie w Brańsku. Możliwe, iż korzystny dla niej był fakt, że w Brańsku właśnie w tym czasie utwierdzała się tradycja odbywania sejmików szlachty ziemi bielskiej. Nie mamy przekonujących dowodów na to, że Bona wykorzystywała fakt, iż sejmiki te odbywały się w jej dobrach, aby

²⁶ AGAD, Kapicjana, pudło 9, k. 342.

²⁷ Archiwum Diecezjalne w Drohiczynie, Archiwum Parafii Brańsk III, k. 5: wizytacja kościoła parafialnego w Brańsku w 1829 roku.

²⁸ Archiwum Diecezjalne w Siedlcach, Acta Visitationis Diecezji Łuckiej z lat 1662—1664, D 149, k. 11: „*Hospitalis Branscensis Tituli Sancti Spiritus nunc a Moschos conflagrata*”.

²⁹ Archiwum Diecezjalne w Drohiczynie, Wizytacja kościoła parafialnego w Brańsku z 1829 roku, IIIQ, k. 21.

³⁰ Tamże.

³¹ Lenart Kosiński, podstarości brański miał ze scholarami dużo kłopotów. Zob. I. T. Baranowski, op. cit.

wywrzeć nacisk na szlachtę, by tym łatwiej przeprowadzać swoje zamierzenia. Ale wpływu tego nie jesteśmy skłonni przeceniać zważywszy, że aż do 1569 roku w Brańsku wybierano posłów na sejmy litewskie, które w znacznym stopniu różniły się od koronnych. Wielki wpływ wywarła Bona na gospodarkę starostwa brańskiego, gdzie założyła trzy folwarki. Z lat pięćdziesiątych XVI wieku datują się na dużą skalę spławy zboża ze starostwa brańskiego i suraskiego do Gdańska³². Inspirowany przez nie rozwój gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej przygotowywał grunt pod wprowadzenie systemu włókowego. Pomiarę włóchną przeprowadzono w starostwie brańskim w latach 1562—1563. Zgodzić się więc należy ze zdaniem I. T. Baranowskiego: „Dobra Bony (jak już pisaliśmy na Podlasiu Bona posiadała liczne dobra, praktycznie 3 powiaty — brański, suraski i bielski) swym postępowym urządzeniem i intensywnie prowadzonym gospodarstwem służyły za wzór zarówno dla innych domen królewskich, jak i dla majątków prywatnych. Pińszczyzna i Mazowsze dużo zawdzięczały królowej, a na rozwoju kulturalnym Podlasia pozostawiła ona wpływ niezatarty”³³. Przed wyjazdem do Włoch, na mocy dekretu z 25 stycznia 1556 roku Bona przekazała Zygmuntowi Augustowi wszystkie swoje posiadłości ziemskie w Koronie i na Litwie bez żadnych ograniczeń, czy to nabyte z darowizny wieczystej, czy tytułem oprawy i wiana, czy to zastawne, czy też nadane w dożywocie — pochodzące zarówno od Zygmunta I jak też od innych osób. 2 maja 1558 roku ostatni namiestnik Bony w Brańsku, Mikołaj Sękowski, przekazał starostwo brańskie w ręce Krzysztofa Oleńskiego — nowego starosty mianowanego przez Zygmunta Augusta starostą brańskim i suraskim.

ANEXS

1

Warszawa, 25 grudnia 1550

Bona, królowa polska, funduje szpital dla ubogich w Brańsku.

Kopia: Archiwum Diecezjalne w Siedlcach, Acta visitationis Diecezji Łuckiej z lat 1662—1664, sygn. D 149, k. 14.

FUNDATIO HOSPITALI BRANSCENSIS

Bona Dei gratia Regina Poloniae, Suprema Dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae etc. Domina. Significamus tenore presentium quibus expedit universis, quia cum inter altera Christianorum Principalium officia, nullum sit aut maius, aut gravius pietate et liberalitate qua tametsi alios omnes praecipue tamen vere pauperes in locis ditionis suae constitutis sublevare debant. Proinde nos providere volentes in pauperes, qui in oppido nostro Branscensi, Magni Ducatus Lithuaniae sunt huc et illuc per plateas et domos victu quaerentes vagantur et discurrant,

³² S. Kutrzeba, F. Duda, *Regestra theloni aquatici Vladislaviensis saeculi XVI*, Kraków 1915, s. 342.

³³ I. T. Baranowski, *op. cit.*, s. 311.

sed ut habeant et locum certum in quo commorentur et victum quo vitam suam sustentare quaeant, in primis aream cum hortis ac aedificiis constructis et post has construendis in oppido Branscensi, per nos emptam, dictam Powalowszczizna pro hospitali eiusdem oppidi designavimus et concessimus, designamusque et concedimus praesentibus literis nostris. Ad quod hospitale pauperes personae cuiuscunque status ac sexus recipi, in eo commorari et mansionem liberam habere debent. Quibus quidem pauperibus personis quindecim tantu[s] insuper pro uno viro ac muliere una qui praefatis pauperibus contine inservirent de gratia nostra hanc infrascriptam de Bonow habebunt annuatim quinquaginta duas solanek quatuor[s], et farni currus quatuor. Qua omnia illis ex praefato nostro praedio Bonow noviter ordinato et extracto, loco decimas manipularis in quatuor partes dividentes singulis annis quartualibus extradendum constituimus et ordinavimus. Praeterea ad carnes pro diebus solennioribus, ac etiam pro sale eisdem pauperibus ad praefatum hospitale quatuor sexagenas grossorum Lithuanicalium, ac viro et mulieri, qui praefatis pauperibus in hospitali hoc inservient loco annui salarii per grossos quadraginta Lithuanicales, singulis annis ex curia nostra Branscensi damus et ordinamus. Insuper incipiendo a festo Sanctorum Simonis et Judae Apostolorum, usque ad festum Sancti Adalberti Episcopi per subditos nostros kmethones Branscenses tenutae septimanatim duo currus lignorum ex mandato factoris nostris [s] Branscensis moderni et pro tempore ex hortis ducentur anno quolibet. Eius autem hospitalis in gubernatores ac administratores constituimus locum tenens nostrum Branscensem praesente et pro tempore existentes ac unum civem ex consulatu ab officio civil designatum. Quare tibi Generoso Thomae Owsiany Branscensem et Sarasensem nostro locum tenentes [s] ac aliis locum tenentibus nostris Branscenses [s] pro tempore existentibus mandamus et ordinationi suprascripta per nos pro hospitali pauperum Branscenses [s] facta satis faciat de omnes res in hac nostro ordinatione descriptas pro victu et necessitate pauperum in praedicto hospitali commorantium singulis annis extradet extradique faciat pro gratia nostra. In cuius rei testimonium sigillum nostrum est praesentibus appensum. Datum Varsoviae XXV Decembris Anno Domini MDL Bona Regina.

2

Warszawa, 28 grudnia 1550

Bona, królowa polska, funduje kościół przy szpitalu dla ubogich w Brańsku.

Kopia: *Archiwum Diecezjalne w Siedlcach, Acta visitationis Diecezji Łuckiej z lat 1662—1664, sygn. D. 149, k. 15.*

Bona Dei gratia Regina Poloniae, Suprema Dux Lithuaniae Russiae, Prussiae, Masoviae etc. Domina. Significamus tenore praesentium quorum interest universis, quia nos consulere volentes commoditati hospitalis pauperum in oppido nostro Bransko per nos fundati ut non solum habeant quae ad necessitatem corporis pertinent, sed etiam illa quae ad salutis [s] animarum spectant quorum maior cura esse debent illis non deessent. Eam ob rem praesbyterum unum in eo ipso hospitali constituendum et fundandum duximus, et iam ex nunc constituimus et fundamus praesentibus literis nostris honorabilem Lucam de Łowicz qui debet ac tenebitur ac eius successores pro tempore existentes debent et tenebuntur in

eodem hospitali coram pauperibus in eo commorantibus missas legere eisque sacramenta Ecclesiae quoties opus fuerit administrare, et in universum eorum pauperum curam spiritualem habere. Ratione cuius oneris et officii constituimus et assignamus ipsi honorabili Lucae et eius successoribus in hoc officio existentibus salarii duas sexagenas Lithuanicales pecuniae singulis annis pro festo Sancti Martini per factorem Branscensem praesentem et pro tempore existentem persolventem. Quare generoso Thomae Owsiany, surrogato Branscensi ac Sarasensi nostro locum tenens [s] et cuicumque alteri Branscensi factori pro tempore existenti mandamus ut ipsi honorabili Lucae de Lowicz et eius successoribus, quicumque in hoc cura et officio hospitalis praedictae Branscensis successerint duas sexagenas pecuniae grossorum Lithuanicalium ut praemissum est quolibet anno ad tempus superscriptum de proventibus nostris dat et persolvat in effectu persolvi sine ulla negligentia curet pro gratia nostra. Harum testimonio literarum quibus sigillum nostrum est appensum. Datum Varsoviae. XXVIII Decembris Anno Domini MDL Bona Regina.

Ян Седлецки

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КОРОЛЕВЫ БОНЫ В БРАНЬСКЕ
В 1533—1556 ГГ. И УЧРЕЖДЕНИЕ ГОСПИТАЛЯ

Браньское староство (административная единица) находилось во владении королевы Бона с 1533 г. по 1556 г. В руки королевы оно попало путём выкупа из-под залога от канцлера Литовского Гаштолда. Управляли им назначенные королевой наместники. Чаще всего они были одновременно сураскими наместниками. Королева заботилась о том, чтобы её владения давали доходы. Благодаря её усилиям в браньском старостве успешно развивалось фольварочно-крепостное хозяйство. Один из фольварков, основанный недалеко от Браньска, назвали, видимо, в честь королевы, Боново (сегодняшнее Буйново). Пятидесятью годами XVI века датируются в широком масштабе сплавы зерновых из браньского и сураского староств в Гданьск.

В своих владениях Бона осуществляла патронат над жителями. Браньские мещане обращались к своей покровительнице с полным доверием, довольно часто высылая к ней делегации во главе с бургомистром.

Бона учредила в Браньске в 1550 г. госпиталь для бедных. Окрестные фольварки староства должны были поставлять продовольствие и топливо для иждивенцев госпиталя. Дозор над ним Бона поручала своему наместнику или одному из городских советников. При госпитале королева основала небольшой костёл святого Духа.

Jan Siedlecki

L'ACTIVITÉ DE LA REINE BONNE SFORZA A BRAŃSK.
FONDATION D'UN HOPITAL DANS CETTE VILLE

La starostie de Brańsk fut en possession de la reine Bonne de 1533 à 1556 après qu'elle ait racheté ce gage des mains du chancelier de Lithuanie — Gasztold. Le domaine était géré par des gouverneurs, désignés par la reine, lesquels administraient aussi la starostie de St. az. La reine tenait à ce que ses biens rapportent. C'est grâce à ses efforts que la starostie de Brańsk s'était vu donner

des bases de développement d'une économie fermière corvéable. L'une des fermes établies à proximité de Brańsk fut nommée — sans doute en l'honneur de la reine — Bonowo (aujourd'hui Bujnowo). C'est aux années 50 du XVIe siècle que remontent les transports, à grande échelle, du blé produit à Brańsk et de Suraz et acheminé par voie fluviale à Gdańsk.

Dans ses domaines, Bonne jouissait d'un *ius patronatus* sur les bourgeois. Elle avait la pleine confiance de la bourgeoisie de Brańsk qui lui envoyait souvent des délégations conduites par le bourgmestre.

En 1550, Bonne fonda à Brańsk un hôpital pour les pauvres. Les fermes d'alentour devaient fournir de quoi faire vivre et chauffer les pensionnaires de l'hôpital. Bonne chargea son gouverneur, ainsi qu'un des conseillers municipaux de Brańsk, du droit de regard sur la gestion de l'hôpital. La reine fonda aussi, rattachée à l'hôpital, une église sous l'invocation du Saint-Esprit.